

Розділ III. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Івченко О. С.

УДК 929Спелмен:321.727(410.1)

ПОГЛЯДИ ДЖОНА СПЕЛМЕНА НА СУТНІСТЬ КОРОЛІВСЬКОЇ ПРЕРОГАТИВИ

Стаття присвячена питанню протиріч прихильників парламенту і прибічників короля стосовно королівської прерогативи в роки Англійської революції середини XVII ст. Автор досліджує види надзвичайних прав короля, а також можливості їхньої реалізації. Окремий інтерес становлять погляди Джона Спелмена, як одного з найяскравіших представників конституційного роялізму, на сутність королівської прерогативи.

Ключові слова: прерогатива, конституційний роялізм, «змішана» монархія, екстраординарна прерогатива, ординарна прерогатива.

До початку Англійської революції середини XVII ст. протиріччя між прихильниками парламенту і прибічниками короля загострилися до межі. Предметом конфлікту була королівська прерогатива – тобто надзвичайні права монарха, що ставили його над законом. Члени палати общин прагнули обмежити цю прерогативу, в той час як роялісти вважали посягання на неї незаконним, заявляючи, що ці надзвичайні повноваження короля були надані йому Богом і закріплювались за його особою. Однак залишається нез'ясованим, які види королівської прерогативи виділяли прибічники парламенту та роялісти, а також в чому вони бачили можливість реалізації надзвичайних прав короля. Вияснення цих питань дозволить розібратись в причинах конфлікту між королем та парламентом на початку XVII сторіччя.

Період революції та громадянської війни в Англії протягом століть залишається однією з центральних подій західно-

європейської історії, і, безумовно, найважливішою подією англійської історії XVII ст., що зробила величезний вплив на формування сучасного світового порядку і незмінно привертає увагу дослідників. Багато питань, пов'язаних з бурхливими подіями революційної епохи, знайшли своїх дослідників, були детально освітлені і детально опрацьовані. При вивченні проблем Англійської революції та ідей конституційних роялістів необхідно відзначити роботи Дж. Аллена [1], Дж. Самервілла [8], В. Стеббса [11], Р. Кроксдейла [3] та Д. Сміта [7]. Однак питання королівської прерогативи залишається недостатньо висвітленим і вимагає наукового опрацювання.

У зв'язку з цим перед автором стоять наступні завдання:

- дослідження видів королівської прерогативи;
- вивчення поглядів Джона Спелмена як одного з найяскравіших представників ідеї конституційного роялізму на питання надзвичайних прав короля.

Англійська монархія початку XVII сторіччя представляла собою поєднання монархії «персональної» та монархії «змішаної». З одного боку, Англія продовжувала бути тим, чим вона була впродовж всього середньовіччя – персональною монархією, в якій король так само править, як і володарює, і є втіленням верховної влади в державі. Крім того, монарх залишався основним джерелом захисту публічної влади [7, с. 17]. Всі чиновники, як загальнодержавного, так і місцевого рівня, утримувались за рахунок королівських коштів і діяли від імені короля, окрім мирових суддів.

Важливе значення для політичних процесів та прийняття рішень мали безпосередньо особи королів. Так, наприклад, основною рисою характеру перших королів з династії Стюартів – Якова I та Карла I – було прагнення до посилення свого впливу. Саме тому правителі з династії Стюартів прагнули перетворити Англію в державу, де влада монарха була б абсолютною. Країна здавалась їм вже готовою перейти до такого порядку речей [1, с. 32]. Цей процес почала ще донька Генріха VIII королева Єлизавета I Тюдор, яка збирала парламент рідше одного разу в три

роки і продовжувала тримати його в підпорядкуванні, вводячи в практику необмеженість королівської влади.

Слід зазначити, що при цьому і парламентаристи, і роялісти визнавали божественність влади короля, а також заявляли, що монархія – це найкраща форма правління. В 1628 р. лідери парламентської опозиції залишались підданими короля. Аж до 1642 р. не йшла мова про можливість повстання проти короля [6, с. 19].

Політична боротьба, що відбувалася в Англії в перші десятиліття XVII в., не була боротьбою противників абсолютизму з його прихильниками. Насправді абсолютистами в англійському суспільстві того часу були всі ті, хто був прихильний до правопорядку. Всі вони були цілком згодні між собою в тому, що король Англії повинен мати, крім ординарної прерогативи, прерогативу екстраординарну, що виражає його абсолютну владу. Проте і між роялістами виникали певні протиріччя в поглядах на місце короля та роль Парламенту: прибічники абсолютної монархії виступали за ідею необмеженої влади монарха, а конституційні роялісти були прибічниками ідеї «змішаної» монархії, тобто правління короля в Парламенті. Одним з найяскравіших теоретиків ідеї конституційного роялізму був сер Джон Спелмен.

Про життя Джона Спелмена відомо дуже мало. Син відомого історика та антикварія сера Генрі Спелмена, він народився в 1594 р. і отримав юридичну освіту в одному з коледжів Кембриджа – Трінтіті-коледж. Згодом він вступив до Грейс Інн – однієї з чотирьох юридичних корпорацій, або палат, що об'єднували всіх повноправних адвокатів Лондона. Відомо також, що Спелмен був членом парламенту від Вустера у 1625 р [7, с. 226]. Він багато подорожував по континентальній Європі і був посвячений у лицарі в грудні 1641 р. Після початку Англійської революції король Карл I наказав Спелмену залишатися в Норфолку. Однак пізніше він був прикликаний до Оксфорда і призначений на посаду державного секретаря. Незабаром після цього Спелмен помер – у липні 1643 р. [7, с. 226].

Джон Спелмен є автором декількох трактатів, написаних у 1642-1643 рр. В своїх роботах мислитель відстоює уявлення про

недоторканість королівської прерогативи та виступає з ідеєю «змішаної монархії» – правління короля в парламенті, при якому монарх є сувереном, а парламент – станово-представницьким органом, що допомагає приймати нові закони або змінювати вже існуючі та вводити нові види податків. Вивчення трактатів Джона Спелмена дає змогу на їх прикладі рівняти погляди абсолютистів та конституційних роялістів на королівську владу, повноваження монарха та його місце в управлінні державою.

Правові підстави владних повноважень короля були різні. Одна частина повноважень базувалася на римському праві, що іменувалося правом цивільним (civil law) чи правом народів (law of nations). Інша – на загальному праві (common law) і статутах. Багато повноважень мали своєю підставою божественне право (jus divinum), для деяких фундаментом було феодалне право у вузькому змісті – jus feudale.

Відповідно до цього в змісті королівської влади виділялися чотири види прерогативи: 1) абсолютна (екстраординарна) прерогатива, що складала стрижень абсолютної влади; 2) ординарна прерогатива; 3) прерогатива по Божественному праву; 4) прерогатива по феодалному праву [6, с. 23]. Названі прерогативи визначали чотири різні грані англійської монархії.

При здійсненні абсолютної прерогативи король діяв як суверенний государ (Sovereign Lord) чи імператор (Emperor) – тобто як глава держави, незалежний від яких-небудь іноземних государів і від влади римського папи. На думку Джона Спелмена, король є втіленням вищої влади держави. Наміри мислителя «захищати справедливі права та привілеї короля» не викликають сумнівів. Автор більш повно розвиває ці положення у своєму останньому політичному трактаті - «The Case of our Affaires in Law, Religion, and other Circumstances briefly examined and presented to the conscience» («Вирішення наших справ у галузі права, релігії та інші обставини, коротко розглянуті і подані на розгляд»). У цій роботі він знову повторював, що «навіть наші закони визнають той факт, що...король був верховною владою, сувереном», чия корона була «найвищою короною, королівство його королівством, його

державою, його володінням, народ його народом... Парламент в наших законах також зветься королівським парламентом» [10, с. 1].

Мислитель обґрунтував свою точку зору щодо верховенства королівської влади: «Суверенність проявляється в особі короля не тільки в нашій присязі на вірність йому, але й постійним підтвердженням цього в наших Актах парламенту, як попередніх, так і сучасних, які завжди титулюють короля Нашим Верховним Лордом Королем, і він є ним не тільки для певної окремої людини, але для всього народу, представленого в парламенті» [10, с. 2].

Далі автор продовжував цю думку і зазначав, що «хоча серед нас є багато таких людей, яких ми називаємо лордами, проте жодного з них ми не вважаємо нашим лордом... а короля навіть Акти парламенту називають Нашим Лордом» [10, с. 3]. В цьому трактаті Спелмен, крім того, знову повторює, що тільки король володіє правом скликати Парламент як представницький орган і за своїм бажанням король може розпустити його [10, с. 1]. Всі свої права та привілеї парламент, на думку Спелмена, отримав виключно з милості короля. Це свідчить про те, що правитель є верховним володарем, головою політичного тіла країни, а палати парламенту – «підкореними членами цього тіла» [10, с. 1]. Більш того, верховна влада монарха, вважає мислитель, проявляється також у тому, що правитель постійно підтверджує всі акти Парламенту. Якщо ж будь-який акт не має підтвердження правителя, то він не буде вважатися дійсним, оскільки парламент не має права створювати нові закони без згоди на це короля.

Акти парламенту, зазначав Спелмен, декларують той факт, що Англія – королівство. Далі мислитель розглядає структуру цієї держави – «королівство складається з не більш ніж двох частин: верховного глави і підлеглого тіла ... король – це голова, парламент – тіло ...» [10, с. 2]. І тільки об'єднання всіх «членів тіла з його головою робить можливим створення необхідних для розвитку держави законів» [10, с. 2]. Верховна влада в королівстві втілюється в монархові, в законах, встановлених ним, і є невіддільною від його особистості. Король, на думку автора, – це і верховний володар, і верховний суддя. Тому в таких справах, як забезпечення

безпеки країни і захист її від зовнішніх ворогів, набір військ, придушення заколотів і повстань, скликання і розпуск Парламенту, вступ у війну і підписання мирних договорів, всі повноваження зосереджується виключно в руках короля [10, с. 3].

Джон Спелмен не сумнівався в тому, що верховна влада держави закріплена за особистістю короля. Король був верховним суддею та верховним законодавцем, він був «володарем, дії якого необмежені в тих питаннях, в яких не стримуються законом» [10, с. 3]. Отже, «суверенність цієї держави» була ясно «втілена в королі ... і нероздільно приєднана до його особистості» [10, с. 17].

Здійснюючи ординарну прерогативу, король виступав як **верховний правитель** (Supreme Governor), тобто найвища посадова особа в системі керування Англією. На відміну від абсолютної прерогативи, що наділяла монарха правом діяти винятково за своїм розсудом, ординарна прерогатива припускала обов'язок короля погоджувати свої дії з парламентом. У юридичному змісті король і парламент виступали в цьому випадку як єдиний політичний орган. Це з'єднання королівської влади з парламентською було не просто теоретичною концепцією. Без такого поєднання неможливо було обійтися в конкретних умовах англійського суспільства. Існування сильного, самостійного місцевого самоврядування з одного боку, і відсутність у розпорядженні королівської влади розгалуженого апарата державного керування і постійної армії з іншого боку, робило співробітництво короля і парламенту при прийнятті законів необхідністю. Роздроблене на рівні місцевого самоврядування, англійське суспільстві поєднувалося на вершині державної влади – у союзі короля і парламенту.

Про те, що англійська монархія втілювалася не тільки в одноособовій владі короля, але й у з'єднанні королівської влади з владою парламенту, писав в одному зі своїх трактатів Чарльз Герл. «Англія — не просто субординаційна чи абсолютна, але координаційна і змішана Монархія (a coordinative and mixt Monarchy). Це змішання існує в самім верховенстві влади, інакше Монархія не була б змішаною... Монархія складена з

трьох рівних один одному Станів (Estates), Короля і двох Палат Парламенту» [4, с. 3].

Схожі ідеї висловлював Джон Спелмен. Він висловлював ідею про те, що влада монарха повинна бути не абсолютною, але «предметом обмежень» за допомогою законів, адже саме закони, на думку автора, «найбільш священні в державі і пов'язують навіть короля» [9]. Навіть Христос, заявляв Спелмен, підкорювався законам, коли був на землі, тому, відповідно, цим законам повинні підкорюватись і правителі. Однак автор вважав, що існування «значного обмеження королівського абсолютизму при проголошенні та створенні законів не зменшує його суверенності» [9]. Спелмен вважав також, що «права і звичаї королівства» «оберігаються як правителем, так і народом» і що «встановлення королівства залежить від дотримання прав як того, так і іншого» [9]. Автор стверджував, що хоча король був головою, а Парламент - підлеглим йому тілом, однак це не означало, що правитель володіє правом «створювати закони та встановлювати податки без участі Парламенту», але разом з тим і «палати Парламенту без нього не можуть створювати закони або змінювати їх зміст, але ... король і Парламент спільно беруть участь в цьому процесі» [9]. Мислитель зазначив, що сам він є «доброчинцем і короля, і парламенту» [9]. Проте неправильно було б, на думку автора, називати парламентом тільки палату лордів або палату обшин, або ж навіть їх обидві, оскільки король також входить до складу парламенту [10, с. 7-8].

Прерогатива по божественному праву припускала, що король є **намісником Бога** на землі (God's Lieutenants upon earth). На відміну від абсолютної (екстраординарної) і ординарної прерогатив, що склалися з конкретних повноважень короля і відповідно визначали конкретні сфери практичного застосування королівської влади, дана прерогатива мала дуже абстрактний зміст. Вона виражалася в сукупності різних ідеологічних концепцій, що закріплювали високий статус короля в суспільстві. Яків I у своїй парламентській промові особливо виділив серед них: 1) концепцію божественної влади (divine power), що порівнює королівську владу

з владою Бога; 2) патріархальну концепцію, що уподібнює владу короля владі патріарха – глави родини; 3) концепцію, що зіставляє короля з головою в людському тілі [5, с. 307].

Прерогатива, заснована на божественному праві, не давала королю можливості діяти довільно. Навпроти, у самій істоті Божественної прерогативи були закладені обмеження сваволі королівської влади. Яків I цілком усвідомлював те, що божественний характер королівської влади означає, що дії короля обмежені визначеними рамками. Розкриваючи парламентаріям своє розуміння королівської влади, він підкреслював, що «уся ця влада запропонована Богом *Ad aedificationem, non ad destructionem* (для творення, не для руйнування)» [5, с. 308]. З цього Яків I робив висновок про те, що божевільним буде король, який буде винищувати своїх підданих чи заподіювати їм яке-небудь інше зло. Джон Спелмен поділяє погляди монарха і приходиться до висновку, що у будь-якому випадку неправильно було б називати народ джерелом влади монарха. Король отримав свою владу тільки від Бога [9]. Мислитель зазначав також, що «якщо король є верховною владою, в державі не існує жодної сили чи влади, яка могла б законними шляхами змусити правителя відповідати за свої дії» [9]. Король повинен був правити в інтересах народу, але ніхто не може змусити його це зробити. Саме Бог «був творцем і джерелом королівської влади» і що «правителі були, по суті, підзвітні тільки йому одному» [9]. Оскільки правитель є помазанником Божим, то піддані не мають права позбавляти його влади, а тим більше – посягати на його життя.

Однак положення про те, що правитель є підзвітним тільки Богу, ще не означає, що його влада безмежна. Як і будь-хто інший, монарх повинен підкорюватись Божому закону і в тому випадку, коли бажання або накази короля не будуть відповідати заповідям Бога, піддані мають право не коритися волі монарха [8, с. 35]. Але це не свідчить про те, що піддані можуть підняти озброєне повстання проти володаря. Вони повинні в такому випадку не виконувати наказів монарха, але повставати проти нього, а тим більш зазіхати на його життя вони не мають права. Слід зазначи-

ти, що доктрина про неприпустимість виступу населення країни проти законного короля була найпопулярнішою в Англії в роки правління перших Стюартів [8, с. 36].

Прерогатива по феодалному праву закріплювала за королем Англії статус **Сюзерена** і давала владу над тими англійськими підданими, що могли вважатися його васалами. Зміст даної прерогативи складався, зокрема, із прав короля вимагати несення військової служби, а також різного роду грошових виплат від тих, хто мав земельне тримання безпосередньо від Його Величності (the tenures in capite) чи тримання на правах лицарської служби. До початку XVII в. королівська прерогатива по феодалному праву цілком зжила себе. Розпродажі королівських земельних угідь, що широко проводилися протягом XVI ст., створили величезну групу землевласників, що фактично не були утримувачами від короля, оскільки придбали свої земельні угіддя за гроші. Тим часом і Яків I, і Карл I продовжували відноситися до них як до своїх васалів і нав'язувати їм відповідні повинності.

Розглянуті прерогативи королівської влади – абсолютна (екстраординарна), ординарна, прерогатива, що впливає з божественного права, і, нарешті, прерогатива, заснована на феодалному праві (jus feudale) – були найважливішими елементами юридичної конструкції державного ладу Англії. Необхідність і правову обґрунтованість усіх цих прерогатив визнавали рівною мірою і прихильники короля, і парламентарії.

Таким чином, прерогативи монарха визначали вплив монарха. Прерогативи, в яких втілювалась королівська влада, мали два підґрунтя. Першим була теза про те, що в державі повинна існувати тільки одна влада, суверенна, або верховна, а не розділ повноважень між монархом та його підданими. Другим підґрунтям була віра в те, що Бог зробив короля своїм намісником на землі, і ця посада передається в спадок в правлячій родині. Однак існування прерогатив не значило, що король міг діяти так, як забажає. У монарха була влада, оскільки він був джерелом і хранителем права: відповідно, він повинен був діяти законно або втратити свою владу. Як правило, монархи контролювали зовнішню політику, призначали міністрів і посадових осіб, скликали

станове представництво, володіли законодавчою ініціативою, збирали податки, встановлювали нові суди, регулювали торгівлю, промисловість і чеканку монети, дарували хартії, контролювали дороги, милували осуджених.

Такі права називались абсолютними, тобто рішення по їхньому використанню приймалося тільки королем. В сфері їхньої реалізації він міг діяти так, як забажає. Ні в середині, ні за межами держави не було влади вищої, ніж королівська.

Король міг оголосити про розширення своїх прерогатив, але в такому випадку вони починали суперечити правам підданих. Це могло відбутися в особливо складні для держави моменти. Королівські прерогативи робили двір монарха центром політичного життя, оскільки завдяки своїй абсолютній владі король опинявся в центрі уваги. Це, в свою чергу, давало йому можливість використовувати двір як інструмент для здійснення своїх прерогативних рішень. Однією з головних прерогатив короля було призначення посадових осіб і патронат, під яким розумілась роздача титулів, патентів і королівських хартії.

Проте найбільшу кількість дискусій спричинили фінансові прерогативи короля. Використання цих прерогатив забезпечувало корону власними прибутками. Однак монархи претендували на право створювати нові види податків без згоди Парламенту, що викликало обурення цього представницького органу. На прикладі вчення Джона Спелмена стає зрозумілим, що прибічники ідеї конституційного роялізму відстоювали недоторканість прав короля, але разом з тим виступали за його правління в парламенті, вбачаючи в цьому найбільш вірний устрій держави. Джон Спелмен значну увагу приділяв вивченню повноважень монарха, зазначаючи, що існування королівської прерогативи забезпечує свободу, захист та процвітання населення країни. Парламент не повинен намагатись будь-яким чином посягати на права та привілеї короля. При цьому влада монарха не є абсолютною – вона обмежується законами, прийнятими зі спільної згоди монарха та його підданих, яку вони виражають через своїх представників в парламенті.

ВЗЛЯДЫ ДЖОНА СПЕЛМЕНА НА СУЩНОСТЬ КОРОЛЕВСКОЙ ПРЕРОГАТИВЫ

Статья посвящена вопросу противоречий сторонников парламента и сторонников короля по отношению к королевской прерогативе в годы Английской революции середины XVII в. Автор исследует виды чрезвычайных прав короля, а также возможности их реализации. Отдельный интерес представляют взгляды Джона Спелмен, как одного из самых ярких представителей конституционного роялизма, на сущность королевской прерогативы.

Ключевые слова: прерогатива, конституционный роялизм, «смешанная» монархия, экстраординарная прерогатива, прерогатива простаз прерогатива.

Ivchenko O.

THE VIEWS OF JOHN SPELMEN ON THE NATURE OF THE ROYAL PREROGATIVE

The article deals with the contradictions between of supporters of Parliament and supporters of the King concerning royal prerogatives during the English Revolution of the XVII century. The author examines the types of extreme rights of kings, and the possibility of their implementation. Particular attention is paid to the views of John Spelman as one of the brightest representatives of the constitutional royalism on the nature of the royal prerogative.

Keywords: prerogative, the constitutional royalism, “mixed” monarchy, extraordinary prerogative, the prerogative of the ordinary.

Список використаної літератури

1. Кареев Н. Две Английские революции XVII в. / Н. Кареев. – Москва, 2002. – 162 с.
2. Allen J.W. English Political Thought 1603-1660. / Allen J.W. –Vol. 1, 1603-1644. – London, 1936. – 340 p.
3. Croxdale R. Constitutional theories of kingship during the English revolution 1637 – 1660 / Croxdale R. – Texas, 1972. – 148 p.
4. Herle Ch. A Full Answer./ Herle Ch - London, 1642. – P. 3.
5. James I. A Speech to the Lords and Commons of the Parliament at White-hall, on Wednesday the XXI. Of March. Anno 1609 [1610] // The Political Works of James I. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://archive.org/details/politicalworksj00igoog>
6. Judson M. A. The Crisis of the Constitution / Judson M.A. – L., 1975. – 349 p.
7. Smith D.L. Constitutional Royalism and the search for settlement. 1640-1649. / Smith D.L. – Cambridge University Press, 1994. – 315 p.
8. Sommerville J.P. Politics and ideology in England, 1603-1640./ Sommerville J.P. – London, 1953. – 485 p.
9. Spelman J. Certain considerations upon the duties both of prince and people Written by a gentleman of quality, a well-wisher both to the King and Parliament. / Spelman J. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <Http://history.wisc.edu/sommerville/367/spelman.htm>
10. Spelman J. The Case of our affaires in Law, Religion, and other circumstances briefly examined, and presented to the conscience. / Spelman J. – Oxford, 1643. – 29 p.
11. 11. Stubbs W. The Constitutional history of England /Stubbs W. – Oxford, 1896. – 335 p.